

Němec, Mirek

Národní klasik nebo klasický národovec? : "Tausch" u Aloise Jiráska a Hanse Watzlika

Bohemica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 2, pp. 46-57

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2022-2-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77269>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20230120

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Národní klasik nebo klasický národovec?

„Tausch“ u Aloise Jiráska

a Hanse Watzlika

Mirek Němec

st
u
d
i
e

ABSTRACT

A writer of national classics or a classic nationalist writer? “Tausch” in Work by Alois Jirásek and Hans Watzlik

Based on detailed analyses of the short stories “To the Germans” (1889) by Alois Jirásek and “The Road Home” (1925) (Heimweg) by Hans Watzlik, the study compares the persuasive factors leading to the formation of the concept of citizenship at the time of culminating nationalisation of society. It is based on the assumption of transcultural overlaps, as both stories thematise the so-called ‚Tauš‘ or ‚Handl‘. This practice of exchanging children within Czech-German society may have led to bilingualism and reciprocal knowledge of the other Bohemian culture, while at the same time shaping personality. Both short stories end tragically with the death of the protagonists. Despite the many analogies and similarities found, a shift in the scales of value is nevertheless evident. This significantly differentiates the messages of both texts.

KEYWORDS

Exchange of children; “Tausch”; transculturality; nationalisation; civic concepts; language issues.

KLÍČOVÁ SLOVA

Výměna dětí; „Tauš“; transkulturalita; nacionalizace; občanské koncepty; jazyková problematika.

Transkulturalita „tauše“ a literatura

Chiasmus a otázka v titulu článku nejsou pouhou provokací, reprezentují jeden z možných přístupů k literární transkulturalitě na území českých zemí. Transkulturalita může vést k vyzdvižení podobných či dokonce společných aspektů literárního života v česko- a německojazyčné literatuře českých zemí, současně by se však neměly zamlčovat rozdíly. Alois Jirásek (1851–1930) i Hans Watzlik (1879–1948) vybízejí svou biografii, konzervativním stylem psaní, žánrovým vymezením, významnou rolí v národně vymezeném literárním poli a s tím spojenými aktivitami v společenském životě, nakonec i recepcí svých děl, nejen ke komparační studii, ale velké množství afinit nabízí šanci i pro zohlednění transkulturního přístupu. Oba chápali literaturu jako médium politické a národní výchovy, čímž se zapojili do budování české či českoněmecké, spíše sudetoněmecké kolektivní identity (JANÁČKOVÁ 1984; KOSCHMAL – MAIDL 2006). Společenská zaangažovanost nebo někdy až ideologická tendenčnost jejich děl však současně přispívala k zintenzivnění desintegračního procesu, který rozdělával českou společnost podle nacionálně-jazykového klíče. Ačkoliv tedy jejich díla velmi obdobně napomáhala vzniku a vývoji moderní měšťanské, ale samozřejmě specifické národní kultury, současně byla v období nacionálních bojů i jejím konkurenčním produktem. Jsem si vědom vyostření vzájemného česko-německého politického soupeření vrcholícího právě za života obou spisovatelů, přesto bych chtěl na základě analýzy dvou konkrétních textů transkulturní podobnosti detailněji rozpracovat, ale i upozornit na nepochybné rozdíly.

Zvolil jsem povídky obou autorů, které tematizují tzv. „tauš“ nebo „handl“ či „vexl“ a tím získávají reálný transkulturní potenciál. „Tauš“ v mé studii chápu jako konkrétní konsekvenci étosu měšťanského subjektu, který není vázán na prostředí původu, ale na ideál pozitivních hodnot a ctností. Mezi ně patří především zvědavost, pracovitost, píle, samostatnost a rozhodnost, tedy vlastnosti, které umožňují sebeidentifikaci v sociálním světě. Cíl „tausche“ přímo koresponduje s přijetím sebedisciplinačních hodnot a k dobrodružnému poznávání distinkčních symbolů. Od 19. století dostávali deseti- až patnáctileté české a německé děti recipročně příležitost v dennodenním styku tzv. imersní metodou, nebo jak se v němčině říká „Sprachbad“ / „jazykovou koupel“, nejen vylepšit jazykové kompetence, ale také získat nový kulturní rozhled, a především se naučit nést za sebe zodpovědnost, adaptovat se v cizím prostředí

a vyrovnat se s nároky domácího i cizího okolí, tedy dospět.¹ Pragmaticky orientovaný „tausch“ byl oblíbenou „rituální koupelí“ praktikovanou až do počátku agónie česko-německé společnosti v letech 1938/39. Soudě podle trvalého zájmu, který v první republice nabyl ještě na intenzitě, možno souhlasit s Erichem Illmannem, že i přes možná negativa „tausch“ vyloženě sloužil tzv. „integraci odspodu“ (ILLMANN 2003: 54). V tomto ohledu překvapí studie Karstena Rinase o obrazu „tausche“ v české a německé literatuře (RINAS 2010). Tato pionýrská studie končí pesimisticky:

„Taková [literární] zobrazení [tauše] nás upomínají, že tento zvyk by neměl být ukvapeně a bez rozmyslu vykládán jako prostředek k národnímu smíření. [...] [Ú]spěšně se dá pochybovat o tom, zdali výměnou dětí praktikované zprostředkování jazyka vždy vytvářelo nové [ve smyslu pro život v multinationální společnosti vychované] lidi a duše; spíše mladým lidským duším byla způsobena mnohá příkoří“ (RINAS 2010: 371).²

Vyznění Rinasova textu neguje závěry skromného historického výzkumu tohoto fenoménu a inspiruje k otázce: Zdali a proč jednotliví čeští a němečtí autoři ve svých literárních textech tuto dlouhá desetiletí osvědčenou, i dnes využívanou praxi, tematizují se skepsí?

Sám autor se kriticky zamýšlí nad validitou literárních textů jako pramene poznání a současně si uvědomuje, že jeho úsudek zřejmě ovlivňuje výběr analyzovaných děl. Největší pozornost věnuje dílům tzv. „hraničářské“ literatury (Grenzlandliteratur) sudetoněmeckého národoveckého autora Hugo Scholze. Jeho tendenční tvorba nedovoluje „tausch“ vidět jako obohacení, ale jako „stezku odvahy“, která německé děti v českém prostředí připravuje na život v podmínkách národnostního boje (Volkstumskampf). Rinas pak ukazuje, že i v dalších dílech takové „hraničářské“ literatury je fenomén reciproční česko-německé výměny jejich autorům trnem v oku. Obraz praktikovaného tauše je důrazem na podobná díla – zmíněn je Jan Klecanda, Václav Beneš Třebízský a Gottfried Rothacker – ideologicky zkreslen. Na „tausch“ poslané děti trpí tím, že se jim jazyky pletou, což je chápáno jako prvním krok k odnárodnění. Silná nacionální

1) Sekundární literatura k tomuto fenoménu není příliš obsáhlá, většinou analyzuje vzpomínky účastníků a memoárovou literaturu. Jedním z prvních líčení, kde se již objevují charakteristické problémy dětí na „tauši“ přinesl ve svých pamětech Ján Kollár (KOLLÁR 1950: 6268). Dále srov. NĚMEC 2020: 80 a 173.

2) V německém originále: „Solche Darstellungen gemahnen uns daran, diese Sitte nicht allzu vorschnell und blauäugig als Mittel der Völkerverständigung zu deuten. [...] Es darf bezweifelt werden, dass die mit dem Kinderaustausch praktizierte Sprachvermittlung stets weitere Menschen oder weitere Seelen erschuf; mitunter hat sie wohl auch jungen Menschenseelen viel Leid zugefügt.“

perspektiva je dále prohloubena verbalizovanou obavou, že takový národně indiferentní jedinec si nemůže v žádné národní společnosti najít své vlastní místo.

V Rinasově studii je zběžně interpretována i povídka Aloise Jiráska *Do Němec* (1889, *Lumír*). Ta se vymyká ideologicky infiltrované „hraničářské“ literatuře, nicméně svým tragickým závěrem, smrtí dětského hrdiny dle Rinasova úsudku podtrhuje negativní závěr. Smrtí dítěte končí i Watzlikova povídka *Der Heimweg* [Cesta domů] (1925, *Mein Wuldaland*), kterou Rinas do svého výčtu nezahrnul. Stejně téma i vyznění povídek, jakož i fakt, že pro Rinasovu studii nehrají zásadní roli, přímo vybízí k jejich srovnání a zamyšlení se nad Rinasovou tezí. Je tragický konec symptomem negativního vidění „tauše“? Proč oba spisovatelé „tauš“ spojují se smrtí protagonisty? Popřípadě zda a v kterých jiných aspektech se povídky protínají a prolínají, čímž dávají výrazný podnět k transkulturnímu uchopení? Stručně řečeno, jde mi o to, kde oba autoři téma literárně i obsahově zpracovávají podobně a v jakých momentech se naopak rozcházejí.

V obou případech auktoriální vypravěč chronologicky líčí osud chlapce „na tauši“, jeho stesk po domově, a především jeho strastiplnou cestu pěšky domů. Při ní se Vašíček, jak se protagonista u Jiráska jmenuje, nachladí a na zápal plic doma po Vánocích umírá. U Watzlika bezejmenný chlapec (Bub) ve sněhové bouři a mrazu těsně před dosažením rodného domu umrzne. Lineární výstavba děje je velmi podobná, jen u Jiráska je mnohem více epicky rozvedená. Jirásek příběh chlapce začíná líčit již před nastoupením vlastní cesty na „tauš“ a dále detailně sleduje peripetie spojené jak s cestou „do Němec“, tak vžívání Vašíčka / Wenzla do nového prostředí. Watzlik tyto dějové fáze explicitně nelíčí, ale dává čtenáři dostatek podnětů k tomu, aby si stesk po domově a strádání chlapce v cizím prostředí domyslel. Shoda panuje v líčení selského prostředí, ze kterého oba protagonisté pocházejí. Především otec u obou chlapců je typická patriarchální hlava rodiny, která své city skrývá. Naopak maminka je pro oba chlapce osobou, na kterou se oba chlapci emocionálně upínají. Věk chlapců explicitně sdělen není, u Jiráska je jasné, že Vašíček dokončil elementární školu a chce nastoupit do nižšího gymnázia čili mu musí být okolo 10–11 let. Podobný věk má asi i „Bub“ u Watzlika. Shodný je i důraz na reálné vykreslení prostředí, kde se děj odehrává. Jirásek umísťuje svůj příběh do svého rodného kraje, na Broumovsko, stejně tak se Watzlikova povídka odehrává v blízkém okolí jeho rodiště: Explicitně jsou zmíněny Český Krumlov a hora Kleť. Jirásek vychází ze svých vlastních zkušeností: Jednak z vlastního pobytu „na tauši“ v dětství, kde navštěvoval benediktinské gymnázium v Broumově, Vašíček ve městě „B.“ Navíc Jirásek jako učitel v Litomyšli zažil smrt chlapce, který se o Velikonocích

na vlastní pěst vrátil domů z handlu, cestou prochladl a brzy potom zemřel (JANÁČKOVÁ 1987: 21f.). Podobné autobiografické znaky u Watzlikova textu nelze explicitně určit. Nicméně je více než pravděpodobné, že se Watzlik s fenoménem „tauše“ musel nejpozději během své tříadvacetileté (1899–1921) učitelské kariéry v Andreasbergu (dnes neexistujícím Ondřejově u Kaplice) a od roku 1901 v Nýrsku osobně setkat.

Analogicky oba autoři podmalovávají dramatickosti návratu domů a předznamenávají tragický osud chlapců líčením změn počasí. Jirásek zahajuje příběh v červnu za krásného počasí úspěchem žáka Vašíčka, který je primusem třídy, aby pak v chladnějším září přišla cesta do Němec. Chlapec umírá o Vánocích po cestě domů mrazem a tmou na vlastní pěst. I Bub pozoruje na své spontánně nastoupené cestě domů, jak se stahují mračna a krajina je stále temnější.

Pro porozumění a komparaci obou povídek v kontextu transkulturality danou sdíleným konceptem občanských hodnot jsou pak zásadní dva aspekty, které následně detailněji analyzují. Jsou to otázky vnímání a vymezení prostoru, s tím pak související jazyková problematika. Oba mohou spět k binárnímu vnímání reality, vytvářet prostorové hranice mezi domovem a cizím na straně jedné a mezi mateřštinou a jiným jazykem na straně druhé a tím získat rysy tzv. „hraničářské“ literatury.³

Prostorové hranice: Domov / Cizina

V kontextu národně zaangažované literatury nepřekvapí zjištění, že Jirásek i Watzlik představují domov obou chlapců velmi pozitivně. Pro Vašíčka je domov nejen důvěrně známé geografické prostředí a nejbližší rodina, ale i fara, škola a knihy. Rodiče uznávají jeho zálibu ve čtení (i na pastvě), jsou pyšní, když ministruje. Chce se stát farářem, což rodiče podporují. V jejich úsudku (tedy především otce) se chlapec na sedláka nehodí. Aby svůj životní cíl dosáhl, musí jít studovat na německojazyčnou školu do cizího německojazyčného města B. Rodinné a známé prostředí domova tak musí opustit, aby nabyt vyššího vzdělání na benediktinském gymnáziu. Cestou do německého kraje, do německé rodiny ustrašený, ale i očekávající Vašíček pozoruje a vnímá rozdíly mezi českým a německým prostředím. Hranice mezi českou a německou vsí, mezi domácím

3) K žánru tzv. „hraničářské literatury“ v německé i české literatuře srov. RINAS 2016.

a cizím je tedy markantní, ale nejde říci, že by rozdělovala na svět pozitivní a negativní. Vašíček uznává líbeznost pohorské a zalesněné krajiny:

„Ač byli dosti daleko, postřehl chlapec ihned, že jinak vypadají nežli vesnice u nich. Stavení a statky jinačí, většinou zděné, větší, širokých štítů; a nebyly nic ukryty ve stromoví jako jejich vesnice. Vypadaly, ač byly výstavnější, nějak prázdné a pusté“ (JIRÁSEK 1889: 302).

I porovnání vlastního a přechodného domova nevyznívá černobíle, ačkoliv na počátku ve Vašíčkově myslí převládá při pohledu a obhlídce cizího statku zklamání: [Stál až na konci vesnice] „ve svahu, dřevěnými došky krytý, patrně starý a proti jiným dosti sešlý, nemaje ani brány, byl dvoru otevřeného“ [...] „světnice dlouho již asi nebílené, nevysokých oken a černého stropu. V jizbě [jejich doma byla čistější a veselejší] bylo nějak ouzko.“ Nicméně první rozpaky se vytratily, když jim přinesli „pěkný žitný chléb a na květovaném talíři husečku másla“ (JIRÁSEK 1889: 303).

Oproti tomu vytváří Watzlikovo líčení od první věty povídky dichotomické vnímání hranic: „Aus dem Runddorfe, wo er die tschechische Sprache lernen sollte, sehnte er sich in die freie Hochöde seines Berghofes zurück“ [Z okrouhllice, kde se měl učit češtině, toužil po svobodě výšin svého horského statku] (WATZLIK 1925: 19).⁴

Hranice není vyjádřena – jako u Jiráska – pouze v obrazu krajiny. U Watzlika je domovem vzdálená horská, řídkěji obydlená oblast, která je charakterizována nejen jazykově, jako území, kde se mluví německým dialektem, ale i místním folklórem. Okrouhllice byla vnímána nejen v tehdejších etnografickém odborném diskursu jako znak a symbol autochtonního slovanského osídlení. Zdůraznění a objektivizace cizosti vytvářejí neoddiskutovatelné antagonistické světy, které vykazují další symbolickou sémantiku. Sevřená okrouhllice stojí oproti „freie“ tedy volně, ale i „svobodně“ a (nejen geograficky) výše stojící horské samotě. Tato metaforicky vytvořená hierarchie je v dalším textu vyjádřena ještě explicitněji a potvrzuje doslovně černobílé vnímání světa:

„Und als er sah, wie der Vorwinter blanken Schneeglanz auf den Kamm des Schöningers legte, da hasste er den Kot und den grauen Regen, darin das Dorf der Ebene stak, da schwoll in ihm das

4) „A když pak viděl, jak raná zima /předzimí/ položila čistý sněhový lesk na hřbet Kleti, začal nenávidět bahno a šedivý déšť, ve kterém ta vesnice v rovině vězela, tu v něm vzrostla vášnivá žádostivost po sněhem hluboce zapadaném lese, po drsné čistotě horské zimy [...]“ Překlady M. N.

leidenschaftliche Verlangen nach dem tiefverschneiten Wald, nach der herben Reinheit des Gebirgs-
winters [...]“ (WATZLIK 1925: 19).

Hranice mezi rovinou a horským hřebenem nejsou jen jazykovým rozhraním, ale také odděluje svět bahna a čistoty, emocionálně pak mezi záští a náklonností. Expresivně podané negativní emoce, které jsou Jiráskovu textu cizí, nesouvisí u Watzlika jen s nadmořskou výškou a odlišným klimatem obou popisovaných geografických prostorů, neurčují pouze hranice mezi vlastním – cizím. Ale Lotmanovo čtení umožňuje interpretovat prostorovou sémantiku a klasifikující hranice, nejen antropologicky či etnograficky, ale právě i politicky. V textu není zmíněn žádný atribut, který by jinak plakativně vytvářel hranici mezi těmito dvěma disjunktivními světy relativizoval (LOTMAN 1990: 249–263).

Oba texty vymezují jazykové, topografické i národnostní hranice a emocionálně vlastní a cizí svět dětského hrdiny. Watzlikovo ostré vymezení hranic však nenechává protagonistovi a tím ani čtenáři možnost, aby se do cizího prostředí vcítil a dokázal vnímat i příjemné či pozitivní skutečnosti. Jiráskem vymezené hranice dokáže protagonista vnímat jako zdroj ponaučení a porozumění. Empatie tak dokáže hranice překonávat, přičemž cizí prostředí nabízí podněty a možnost v cizím prostoru cítit či vytvářet prostor domácí. Není však pochyb o tom, že i v jeho textu jsou aktuální dobové diskursy spjaté s budováním národa přítomny.

Jazyk

Ačkoliv „tauš“ měl přispět ke dvojjazyčnosti, vymezuje právě jazyk v obou textech hranice. Jazyková bariéra stojí na počátku seznámení Vašíčka i jeho otce s německou rodinou, mluvící silným dialektem. Vašíček, i přes snahu naučit se trochu německy o prázdninách, ji nedokáže překonat a ani otec s nimi, se svými chatrnými znalostmi němčiny, nedokáže komunikovat. Ale ani německá rodina se nesvede domluvit česky. Nicméně právě proto je zdůrazněna reciprocita, kdy nejstarší syn německé rodiny, Karl, má s českým otcem odjet do české rodiny. Budoucí generace by tak mohly jazykovou bariéru překonat. Tato skutečnost překvapuje v ohledu na tematizaci hierarchizace jazyků. Jirásek nenechává čtenáře na pochybách, že (spisovná) němčina a latina jsou jazyky vyššího vzdělání. Čestina a německý dialekt zůstává varietou selského stavu. Watzlik se k tomuto aspektu česko-německého soužití explicitně nevyjadřuje. Německý dialekt je

sice součástí konstruování domova chlapce, ale ve vzpomínkách se pojí s maminkou.

Přesto shoda mezi oběma texty panuje v emocionalizaci mateřštiny jako samozřejmého symbolu domova: Jakmile obě děti přijdou na cestě z jazykově cizího prostředí do první vsi, kde mluví jejich mateřštinou, oddechnou si velmi podobně:

„Setmělo se a vítr vál citelněji. Ale hoch ho necítil. Kráčel neúnavně dál. Když přišel do první české vsi a zaslechl ze tmy český hovor, mluvili dva na záspi, uvolnilo se mu, a valný kus básně z něho spadl. [...] Těšilo ho, když slyšel českou [...] odpověď“ (JIRÁSEK 1889: 339).

Hoch u Watzlika zažívá na své cestě domů velmi podobný pocit, nicméně mnohem silněji nacionalizovaný:

„Mit gehobener Brust liess er, als er das erste deutsche Dorf erreicht war, die deutsche Luft in seine Lungen fliessen, und die deutschen Worte, die sich die Leute auf den Strassen zuriefen, schienen ihm kostbare Geschenke zu sein nach langer Entbehrung“ (WATZLIK 1925: 20).⁵

Jirásek však ve svém textu jazykové motivy rozpracovává ještě dále, mnohem komplexněji než Watzlik. Dokonce se zdá, že právě jazyk mu je výchozím obsahovým záměrem a centrálním motivem povídky. Řeč není jen atributem domova, důvěrně známým komunikačním prostředkem s rodiči a domácím okolím. Vašíček si v cizině uvědomí, že jazyk nemusí být vázán na území, ale je především kulturním znakem národní společnosti. Pocit domova si Vašíček v cizině vytváří díky českým knihám, českým spolužákům, s jejichž pomocí argumentačně i pěstmi „bojuje“ proti německým, i díky empatickým vícejazyčným a nacionalně nevyhraněným pedagogům. Jedním z nich je přísný páter Benno, který učí zeměpis:

„P. Benno nic o zeměpisu nevykládá, nýbrž něco o češtině. A v tom, slyší! To bylo po česku! Vašíček nenadáv se toho, bezděky zamrkal a možná-li ještě více napjal všechnu svou pozornost. P. Benno k nim, Čechům mluvil. Ale jen málo a stejně přísně. Ať prý si nemyslí, že když jsou rození Čechové, že jim netřeba se učit česky. Právě naopak. Oni tím více, poněvadž byla by to hanba a že by nebyli praví Čechové, kdyby neznali, jak náleží svého mateřského jazyka“ (JIRÁSEK 1889: 326).

5) „Vypnul prsa, když dosáhl první německou ves, německý vzduch mu proudil do plic, a německá slova, která na sebe lidé v ulicích volali, zdáli se mu býti darem po dlouhém půstu.“

Nelze nicméně podle jazykového klíče typizovat u Jiráka postavy, jak je u tendenční hraničářské literatury obvyklé. Národní indiferentnost a nevázanost na jazyk je obzvlášť patrná u gymnaziálních pedagogů, kteří dokonce jazyk mění podle situace a plynule přecházejí mezi němčinou, češtinou a latinou. Dá se říci, že se jedná o oslavu vícejazyčnosti, která je Watzlikovu textu úplně cizí. Polylingualita postav je propojená s úrovní jejich vzdělání. Tento aspekt je Jiráskovi nejdůležitější obsahovou výpovědí povídky. Jazyk je chápán jako nejdůležitější prostředek vzdělání. A v tomto bodě je Jiráskovo vnímání jazyka, stejně jako u Watzlika, ovlivněno v tehdejší česko-německém politickém zápolení nejdůležitějším jablkem sváru: funkce a hierarchizace zemských jazyků. Interpretace povídky v tomto kontextu vede k požadavku nebo dokonce právu na vyšší vzdělání v mateřském jazyce. Současně si tehdejší čtenář dokázal na základě Vašíčkových dobrodružství uvědomit, jak se dá v mnohojazyčné společnosti kulturní česká identita budovat. Takto diferenciovaně Watzlikův text jazykový problém netematizuje. Nicméně v antologii Watzlikových textů, ve které byla povídka 1925 pravděpodobně poprvé publikována, předchází textu Watzlikův citát, který s Jiráskovým chápáním jazyka jako nejvýznamnějšího národního symbolu koresponduje:

„Nichts Seligeres weiss ich mir, als ein Deutscher zu sein. Und nichts dünkt mich so furchtbar wie das Los eines Volkes, das um seine Sprache kommt. Wahren wir unseren Kindern die Muttersprache! Wir können ihnen nichts Besseres ins Leben mitgeben“ (WATZLIK 1925: 9).⁶

Tento citát je pak doplněn dalším, který je dokonce úzce propojen s národoveckým (völkisch) diskursem, který vidí národ jako organismus a anticipuje již rasový diskurs:

„Der lebendige, blühende Atem eines Volkes ist seine Sprache. Sie ist die grosse Wahrerin seines Wesens und seiner Taten. Mit dem Verluste seiner Sprache hört ein Volk auf zu sein. Ein ewiges Gesetz verpflichtet uns, unsere Sprache weiter zu leiten an alle, die unser Blut tragen“ (WATZLIK 1925: 9).⁷

Pokud Jirásek i Watzlik vnímají jazyk jako symbol národa a domova, přesto existuje znatelný rozdíl, který souvisí s politickou zaangażovaností obou textů.

6) „Nic požehnanějšího neznám než být Němcem. A nic mi nepřipadá tak děsivé jako osud národa zbaveného jazyka. Zachovejme našim dětem mateřtinu! Nemůžeme jim dát do života nic lepšího!“

7) „Živý, kvetoucí dech národa je jeho jazyk. Je velkým ochráncem národní existence a národních činů. Se ztrátou jazyka národ zaniká. Odvěký zákon nás zavazuje předávat náš jazyk všem, kdož naší krve.“

Jirásek vnímá hierarchii jazyků a pléduje svým textem za češtinu jako přirozený klíč ke vzdělání česky mluvícího obyvatelstva. V hierarchii jazyků pak za posílení pozic češtiny. Watzlik se v povídce nevyjadřuje explicitně k jazykové problematice, ale mnohem více zdůrazňuje lidové tradice. Jazyk se lze i díky „tauš“ naučit, proto je folklór ústředním prvkem národní identity. Nejzávažnějším motivem chlapcova spontánního rozhodnutí je tradiční vyhánění vlka, které evokuje hodnotu Volksgemeinschaft, tedy národní pospolitosti.

Shrnutí

Obě povídky tematicky vycházejí z „tausche“, ale ani v jednom případě se nejedná o kritiku praxe jako takové. Jiráskův dětský hrdina míří, již i podle titulu, s jasným cílem a nadějí do cizího prostředí. Vašíček se v cizině přes obrovské problémy dokáže do neznámého prostředí vžít. Kdyby jeho cesta domů neskončila tragicky, vrátil by se zpět do německé rodiny a především na gymnázium. Jirásek tematizuje touhu po vzdělání a kritizuje nástrahy, které český selský chlapec musí překonávat. Kriticky reflektována je především skutečnost, že ho nejde dosáhnout v mateřské řeči a domácím prostředí.

Watzlikův text již svým titulem míří symptomaticky obráceně, tedy domů, do známého prostředí. Český svět je cizí, viděn negativně či ignorován. „Bub“ se do něho nesnaží vžít a rozumem nepřekoná až iracionální touhu po domově, ale nechá se tímto instinktem vést. Přitom má Watzlikův „Bub“ strach z otcovy reakce. I zde tedy lze konstatovat, že „tauš“ jako součást výchovy může být selskou rodinou uznán jako pozitivní hodnota. Prakticky orientovaný pobyt v cizím prostředí, poznání jiných zvyků a překonání překážek učí dítě samostatnosti a důvěře ve vlastní sílu. „Tauš“ tak může být chápán jako potvrzení měšťanských ctností a hodnot. U Watzlika jsou ovšem těm obecně lidským ctnostem a hodnotám nadřazeny národní/lidové tradice. Výchova je silně spjata s defenzivním charakterem sudetoněmeckého politického diskursu. Watzlik svým stylem psaní aspiruje na dědictví Adalberta Stiftera a intertextuálně odkazuje na Stifterovu povídku *Der Bergkristall* / Horský křišťál. Na rozdíl od Stifterových dětských protagonistů Watzlikův „Bub“ však sněhovou bouří v horách nepřezije. Jeho smrt přesto nevyznívá jako osobní tragédie, ale nabývá mystického rozměru jako splynutí (nejmenovaného) německého chlapce s domovinou. Domov / Heim u Watzlika přerůstá do pojmu domovina / Heimat, ve které je jedinec členem rodiny, která je elementární jednotkou národa, jenž si vyžaduje

obětí. I z tohoto důvodu byl Watzlikův text využit v československých čítankách pro německé školy v Československu, ale i později v Říšské župě Sudety (NĚ-MEC 2009: 355–357). Národní diskurs a schopnost obětovat se charakterizují i povídku Jiráskovu. Avšak tyto nejsou podloženy ani diskursem domoviny (Heimat), ani pudově, jako v případě Watzlikově, ale spíše odkazují na Riegerovo motto „V práci a vědění je naše spasení!“ Tím však Jiráskův text ztratil již v době svého publikování mnohé ze své politické aktuálnosti. Povídka přesto působí nadčasově: Domov a naplnění touhy chlapce být o Vánocích v rodinném kruhu je u Jiráska výrazem lidskosti.⁸ Watzlikův text připomíná, jak nacionalizace měšťanského subjektu od vydání Jiráskova textu pokročila a na německé straně vytvořením Československé republiky 1918 se dále výrazně radikalizovala. Analýza dvou textů naznačuje při vši podobnosti naznačuje hranici mezi národním klasikem a klasickým národovcem.

Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v.v.i. (RVO 68378068)

PRAMENY

JIRÁSEK, Alois

1889 „Do Němec“, in *Lumír* 10. 8. 1889 – 20. 10. 1889, s. 265–351

KOLLÁR, Ján

1950 *Pamäti z mladších rokov života* (Bratislava: Tatran)

WATZLIK, Hans

1925 „Der Heimweg“, in *Mein Wuldaland! Erzählungen, Gedichte und Aufsätze von Hans Watzlik* (Oberplan [Horní Planá]: Verlag des Vereines Böhmerwaldmuseum)

LITERATURA

ILLMANN, Erich

2002 *Der Schüleraustausch in der 1. Tschechoslowakischen Republik. Ein Beispiel für deutsch-tschechisches Miteinander* (Mainz: Selbstverlag)

8) Velmi podobně, avšak s pozitivním vyzněním, zpracovává tematiku „tauše“ a stesku po rodičích ve své povídce *Weihnacht in der Fremde* [Vánoce v cizím] Gustav Leutelt. Za informaci a za kritické čtení studie vřele děkuji panu Dr. Václavu Maidlovi.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1987 Alois Jirásek (Praha: Melantrich)

KOSCHMAL, Walter

2006 „Zum folkloristischen Synkretismus des Hans Watzlik. Eine sprachlich-metaphorische Landnahme“, in Koschmal, Walter – Maidl, Václav (eds.): *Hans Watzlik-ein Nazidichter?* (Wuppertal: Arco), s. 186–218

LOTMAN, Jurij Michajlovič

1990 *Štruktúra umeleckého textu* (Bratislava: Tatran)

MAIDL, Václav

2006 „Hans Watzliks wandelbare Ästhetik – Zu seinen Werken aus den 1920er bis 1940er Jahren“, in Koschmal, Walter – Maidl, Václav (eds.): *Hans Watzlik-ein Nazidichter?* (Wuppertal: Arco), s. 112–141

NĚMEC, Mirek

2009 *Erziehung zum Staatsbürger? Deutsche Sekundarschulen in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1918–1938)* (Klartext: Essen)

2020 *Ve státním zájmu? Národnostní problematika ve středním školství meziválečného Československa* (Červený Kostelec: Pavel Mervart)

RINAS, Karsten

2010 „Auf Wechsel ins Tschechische und na veksl do Němec“. Über einige kritische Darstellungen des ‚Kinder austauschs‘ in der tschechischen und sudetendeutschen Literatur“, *Germanistisches Jahrbuch*, s. 355–373

2016 „Grenzlandliteratur als Forschungsgegenstand“, *Germanistisches Jahrbuch*, s. 287–314

Doc. Dr. phil. Mirek Němec, mireknemec@hotmail.com, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Česká republika / Institute of Czech Literature of the CAS, Czech Republic – Katedra germanistiky, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem, Česká republika / Institute of – Department of German Studies, Faculty of Arts, Jan-Evangelista-Purkyně-University, Ústí nad Labem, Czech Republic

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.